

АНТИЧНОЇ
СЛОВЕСНОСТІ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
МИРОНА БОРЕЦЬКОГО
ВАСИЛЯ ЗВАРИЧА

УДК 81'374.3
ББК 63.3(0)32-4*81.2
Л 43

Л 43 **Лексикон античної словесності** / за ред. М. Борецького, В. Зварича. – Дрогобич : Коло, 2014. – 730 с.

ISBN 978-617-642-097-2

«Лексикон античної словесності» є універсальним: у ньому подано статті не тільки про античних поетів і прозаїків, але й: філософів, істориків, ораторів, теологів, учених різних профілів, тобто всіх, хто розвивав античну культуру, літературу, науки і залишив свій внесок у Слові.

Це довідник, який допоможе читачам (учням, студентам, учителям, викладачам, вченим-філологам і всім любителям словесності) роз'яснити ті чи інші явища античної культури і пов'язати її з українською: у виданні подано український контекст, який підтверджує органічний зв'язок національної культури зі світовою; бібліографію перекладів і переспівів античних творів українською мовою.

УДК 81'374.3
ББК 63.3(0)32-4*81.2

ISBN 978-617-642-097-2

© Зварич В., 2014

© Борецький М., 2014

© «Коло», 2014

МЕМОП (Memop) – рим. поет-трагик, час життя невідомий, входив до кола друзів *Марціала*, тому жив, ймовірно, в I ст. Марціал вважав М. “честю римської трагедії” (XI, 9). М. був братом сатирика Турна, про якого нічого не відомо.

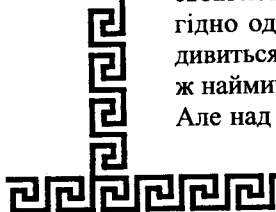
Василь Зварич

МЕНАНДР (Menandros) – давньогр. комедіограф, найяскравіший представник нової аттичної комедії; бл. 342 – бл. 292 рр. до Р. Хр. Народився і жив у м. Афіни. Був високоосвіченою людиною, багато читав, серйозно займався філософією. Його вчителем був учень і послідовник *Арістотеля* філософ *Феофраст*. У війську служив разом з *Епікуром*. Був другом з часів Ліцею *Деметрія Фалерського*. Поет-комедіограф *Алексід* був дядьком М. по лінії батька і справив на молодого поета великий вплив. М. вирізнявся незалежним характером і високо цінував як особисту свободу, так і свободу творчості. Так, він неодноразово відхиляв спокусливі запрошення царя Єгипту Птолемея I переїхати до Александрії і стати придворним комедіографом. Більшу частину життя М. провів у своєму маєтку біля Афін, на березі моря, де жив зі своєю коханою – гетерою Глікєрою. Вірогідно, небезпідставними є відомості про те, що Глікєра допомагала М. у літературній праці, і цілком можливо, що деякі риси цієї жінки втілені в текстах його комедій (принаймні, М. досить часто дає героїням своїм саме це ім'я). Трагічний випадок обірвав життя М. у розквіті творчих сил – п'ятдесятирічний драматург потонув, купаючись у Пірейській бухті, неподалік Афін. За життя М. здобув лише 8 перемог у поетичних змаганнях, часто уступаючи *Філемону*. А після смерті він став улюбленцем літературної еліти, його часто цитували

різні автори аж до V ст. Нового часу. Його навіть ставили поряд із *Гомером*. Завдяки цій популярності від комедій М. збереглося більше тисячі фрагментів. Доля творчого доробку М. (понад сто комедій) є особливою: упродовж багатьох століть його твори були відомі лише за окремими цитатами або чиймись коментарями. На поч. XX ст. у старовинних папірусах були знайдені оригінальні тексти М.: великі фрагменти комедій “Третейський суд” (Epitepontes), “Відрізана коса” (Perikeiromene) і “Саміанка” (Samia). А в 1950-х рр. ці сенсаційні знахідки поповнилися, і нині відомий ще й повний текст комедії “Відлюдник” (Dyskolos), перша частина комедії “Щит” (Aspis), великі фрагменти “Сікіонців” (Sikyoniói) і “Ненависного” (Misumenos). Твори М., їх уривки збереглися в оригіналі, без жодних коригувань і перекручень. Крім згаданих, М. написав ще такі комедії: “Герой” (Heros), “Кіфарист” (Kitharistes), “Перінтійка” (Perinthia), “Привид” (Phasma). Творчість М. не тільки обумовлена, а й значною мірою обумовила ідейно-естетичну парадигму вже згаданої нової аттичної комедії. На відміну від давньої аттичної комедії, в якій ставилися передовсім політичні й філософські проблеми, нова аттична комедія розробляла переважно сімейно-побутову, любовну або ж моралістичну проблематику. Тому типові сюжетні схеми творів М. такі: підкинуті і згодом несподівано впізнані (часто – за якимись предметами, чи то покладеними поруч зі знайдою, чи загубленими кимось із героїв) діти; спроби юнака звільнити кохану з рук звідника; збезчещена своїм же майбутнім чоловіком дівчина; суперництво між батьком і сином, закоханим у дівчину тощо. Звідси – усталений набір типових героїв, своєрідних ролей-масок: старий батько, легковажний син, спритний

раб, злий рабовласник, воїн-хвалько, самозакоханий кухар, кмітлива гетера. А щоб ці схеми не були одноманітними, “маски” могли “розцвічуватися” відтінками характерів персонажів. Спритний раб бував то Нахабою, то Пройдою, то Клопотуном. Старий батько: то Відлюдником, то Скнарою, то Недовірливим. Найсильнішою рисою творчості М. є майстерність у відтворенні людських характерів. Відчутний вплив на формування його творчої манери справили *Феофраст*, який у роботі “Характери” вивів 30 мініатюрних портретів людей: Притворщик, Підлесник, Пустослов, Невіглас, Пліткар, Забобонний тощо. А в комедіях М. знаходимо неначе художнє втілення вчення Арістотеля про необхідність дотримання людьми у їхній поведінці “золотої середини” (“*aurea mediocritas*”): не слід бути ані занадто відлюдкуватим, ані занадто ревнивим, ані занадто нестриманим тощо. Інакше – люди засміють, і вийде справжнісінька комедія. М. був визнаним майстром індивідуальної характеристики персонажів. Так, у “Третейському суді” діють два раби: Дав і Онісім. Оскільки вони належать до одного суспільного стану, та ще й виконують у сюжеті схожі ролі, здавалося б, автор міг би спокуситися легшим і звичнішим для тогочасної драматургії шляхом – створити образи-типи. Але М. індивідуалізує їх: за усієї їхньої схожості, Дав скупуватий і тупуватий, а Онісім – ледь не філософ. Або дві жінки з однаковими іменами – Мірріна, героїні комедій “Землероб” (*Georgos*) і “Герой” (*He-gos*). Перша сумлінно працює і виховує своїх незаконних близнюків, друга – вигідно одружується і до часу спокійно дивиться, як її рідна донька працює в неї ж наймичкою, а рідний син пасе худобу. Але над усе глядачам подобалося, коли

ролі й характери поєднувалися несподівано – “як у житті”. Недаремно ж вони вигукували: “Менандре і життя! Хто з вас кого наслідував?”, а імена М. героїв ставали прозивними. Яскравим втіленням майстерності М. у зображенні характерів є рання комедія “Відлюдник” або “Мізантроп” (*Dyskolos e Misanthropos*). Сострат просить батька видати сестру за бідняка Горгія. Звичайно, багатий Калліпід від такої перспективи не в захваті, адже мріяв породичатися із заможнішими родинами, а тут “невістка, з нею зять, – обоє без гроша”. Закручування комедійної інтриги навколо однієї-єдиної, але гіпертрофованої риси головного героя (такий відлюдкуватий, що аж смішно; такий скупий, що аж смішно і т. п.), та ще й називання твору цією провідною рисою (“Відлюдник” – “Скупий” – “Мізантроп”...) була підхоплена спочатку рим. комедією (*Плавт, Теренцій*), а згодом і новочасною європейською драмою, передовсім класицистами і особливо Мольєром. Не є винятком і українська драматургія (“Глитай, або ж Павук” І. Карпенка-Карого). Блискуче володіючи тогочасними театральними схемами та штампами, М. водночас не любив торованих стежок, прагнути знайти щось нове навіть у добре знайомому, що й бачимо в комедії “Відрізана коса” (*Perikeiromene*). Ця комедія не стільки смішна (їй дещо бракує *vis comica* – “сили сміху”), скільки повчальна. Дидактизм, наявність повчань (про природу людини, необхідність дотримання міри, всесилля Випадку, поведінку в конкретній життєвій ситуації тощо), часто втілених у афористичній формі, є ще однією характерною рисою як творчості М., так і всієї нової аттичної комедії. Пізніша моралістична література рясніє цитатами з М. Комедіограф співчуває не тільки знедоленим і слабким, передовсім – із

нижніх прошарків (рабам, знайдам, селянам, гетерам), але й представникам вищих верств тогочасного гр. суспільства. Водночас є в нього і критичне ставлення до тих самих знайд (образ молодого не-роби Мосхіона із “Відрізаної коси”) або рабів (жадібний Дав із “Третейського суду”). Відтак у творах драматурга доцільніше шукати не стільки класову проблематику, скільки те, що греки назвали простим, але напрочуд змістовним словом – “philantrōria”, тобто людинолюбство. Творчість М. була для рим. комедії невичерпним джерелом наслідування. З-між найяскравіших прикладів – відверто наслідувальна комедія “Свекруха” одного з кращих рим. драматургів Теренція. Однак довершеності М. римляни так і не досягали, тому Юлій Цезар Теренція назвав лише “напів-Менандром” (“dimidiātus-Menander”). Дещо із творів М. використано в інших літературних жанрах і в пізніші епохи (напр., в “Історії Тома Джонса, знайди” Г. Філдінга або “Наймичці” Т. Шевченка). Ще однією причиною живучості творів М. є те, що він пішов не шляхом заглиблення у проблематику швидкоплинної політики, як це робили представники давньої (меншою мірою – середньої) аттичної комедії. Адже актуальність блискучих комедій того ж Аристофана могла зникати разом зі смертю конкретного політика, якого шпестив драматург – “минають фронди і жіронди, минає славне і гучне” (Л. Костенко). Герої ж і проблеми комедій М. – взаємини батьків і дітей, чоловіка й жінки, зятя й тещі, невістки й свекрухи, хазяїна і раба (можновладця і підлеглого) – актуальні завжди. Українською мовою уривки з комедій М. та його мім переклав І. Франко, повністю комедію “Відлюдник” переклав А. Содомора (Львів, 1962).

Юрій Ковбасенко

МЕНАНДР із Лаодікеї → ЕНКОМІИ

МЕНЕКРАТ ЕФЕСЬКИЙ → ДИДАКТИЧНИЙ ЕПОС

МЕНИПП (Menippos) – гр. філософ III ст. до Р. Хр. Народився в Гадарі (Сирія). Ймовірно, був рабом. Доробившись майна, отримав громадянство Фів, де під впливом філософів-кініків розпочав нове життя і філософську практику. Надав кінічній філософії літературну форму. М. – автор 30-ти кн., з яких збереглися лише два невеликі фрагменти та назви трьох творів: “Листи богів, начебто написані богами” (Epistolai kekompseumenai aro tu ton theon prosopi), що заклали основи літературного фіктивного листа; “Заповіти” (Diathekeai), де були зібрані фіктивні, написані з іронією та гумором заповіти; “Відвідини царства мертвих” (Nekeia) – філософсько-сатиричний діалог із фантастичним сюжетом (спускання в пекло), пародія на сходження в Аїд Одиссея та Діоніса із “Жаб” Аристофана. М., ймовірно, написав твір й про подорож на небо, який наслідували Сенека і Лукіан. Особливістю стилю М. було поєднання серйозного і комічного, філософських роздумів й іронії, змішування прози з віршами (prosimetrum), пізніше такий стиль М. стали називати “меніпповою сатирою”. Головний зміст М. – моральні повчання кініків, гостра критика людей і богів. Тому його назвали “серйозним пересмішником” (spuda geloios). Творчість М. мала вплив на Варрона Марка Теренція і Лукіана, Мелеагра Гадарського, Луцілія, Петронія, Боеція та ін.

Ганна Бучко

МЕСОМЕД КРИТСЬКИЙ (Mesomedes Kretaesus) – гр. поет I ст. Був вільно-відпущеником імператора Адріана, його